

Тема. В. Підмогильний. Життєвий і творчий шлях. Автор інтелектуально-психологічної прози, перекладач. **Роман «Місто».** ТЛ: урбаністичний роман

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю письменника, його трагічною долею; зацікавити творчістю; розвивати навички виділення головного з почутого та прочитаного, складання та висловлення власної думки; виховувати повагу до митця, духовних надбань народу; формувати життєву й удосконалювати літературно-мовну компетенції; спонукати до самоосвіти, саморозвитку.

Очікувані результати: учні знають матеріал про життєвий і творчий шлях письменника, вміють характеризувати риси інтелектуально-психологічної прози, тематику й проблематику роману.

Обладнання: портрет письменника, видання творів, ілюстративні матеріали до біографії.

Тип уроку: вивчення нового навчального матеріалу.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності школярів.
Оголошення теми й мети уроку

Вступне слово вчителя.

Відомий український письменник Ю. Смолич писав: «Коли б хтось із читачів оцих моїх спогадів та запитав мене, кого з молодих українських письменників двадцятих—тридцятих років я вважаю найбільш інтелектуально заглибленим, душевно тонким або, по-простому кажучи, найбільш інтелігентним, то я б ні на хвилину не задумався і відказав: — Валер'яна Підмогильного». Ці його слова — не традиційна данина пошанування митця «розстріляного відродження». В. Підмогильний справді користувався високим авторитетом письменника-інтелектуала, вихованого у дусі національної та європейської класики, хильного до філософського осягнення світу й людини. Йому та його часові і буде присвячено сьогоднішній урок.

II. Актуалізація опорних знань учнів

Евристична бесіда.

— Якою була літературно-мистецька ситуація в Україні 1920–1930-х років? Чому цей період називають «розстріляним відродженням»?

— В. Підмогильний входив до літературного угруповання «Ланка» (пізніше — МаРС). Хто ще з письменників входив до цієї організації? (Є. Плужник, Г. Косинка.)

— Хто з митців розробляв тему міста? (М. Семенко «Місто», Ю. Яновський «Майстер корабля».)

III. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

Міні-лекція вчителя з елементами бесіди (або повідомлення учня).

У невеличкій автобіографічній замітці В. Підмогильний писав: «Очевидно, є люди, що своє життя можуть згадувати як суцільну смугу радості. Є люди, життя яких насичене і радостями, і печалями. Можливо, ці люди найщасливіші, бо справжнє щастя може відчувати той, хто зазнав горя. Я оглядаюсь на пережите. Де мої радощі? Життя перейдене, мов шлях заболочений. Шлях, що ним не йдуть, а бредуть, повільно пересуваючи ноги, не в силі скинути важкий налип багна. Стомлений у першому кроці, знеможений у подальших, я шукаю світлої плями на пройденому шляху і не знаходжу...»

Ці рядки окреслюють і навіть передбачають трагічну долю і самого письменника, і його творчого доробку, що його довгий час оцінювали з вульгарно-соціологічних позицій, піддавали критиці та шельмуванню.

Народився Валер'ян Петрович Підмогильний 2 лютого 1901 року в с. Чаплі на Катеринославщині (тепер Дніпропетровська область). Рано не стало батька, управителя маєтку місцевого поміщика. Мати, хоч і була неосвіченою селянкою, передала синові добірну та розмаїту мову, органічну й глибоку любов до історії рідного краю. Після церковно-приходської школи юнак із відзнакою закінчив Катеринославське реальне училище, а в 1918 році вступив на математичний факультет Катеринославського університету, потім перейшов на юридичний факультет. Через матеріальну скруту, голодні 1921–1922 роки мусив покинути науку. Вчителював, працював у видавництвах Києва, слухав лекції в Інституті народного господарства. Особливо цікавився історією, познайомився з Д. Яворницьким, часто розмовляв із ним, допомагав ученому в музеї. В. Підмогильний захоплювався також вивченням іноземних мов, і друзі називали його «університетом на дому». Двадцятилітній селянський син у час ще не стихлої громадянської війни перекладає роман — філософську притчу А. Франса «Таїс», пише передмову до твору й пропонує київському видавництву — це незвичайно навіть у наш час. 1919 року в катеринославському журналі «Січ» з'являються оповідання В. Підмогильного «Гайдамака», «Ваня». А наступного року виходить перша збірка його оповідань, зухвало названа «Твори, том I». «Ота тоненька книжечка в сірій обкладинці й друкована на поганому папері,— пише В. Шевчук,— може по праву вважатися однією з найцікавіших книжок... Тут наявна свіжість письма, небуденність ситуацій, а слово дихає енергією і своєрідним “ароматом” — дебют, скажемо, був багатообіцяючий». Через тяжкі матеріальні обставини В. Підмогильному так і не вдається закінчити ВНЗ. «Проблема хліба» постійно переслідує його, так він навіть назве свою найкращу збірку оповідань. Письменник бачить дійсність саме такою, яка вона є насправді, він не хоче її прикрашати, але й не залишається байдужим спостерігачем, обирає нетипову позицію — бути «на варті страждання», а не радості людської.

Літературознавець Р. Мовчан роздумує над загадкою формування творчої особистості, таланту письменника: «Чому, скажімо, теж селянин, учень

реального училища Ю. Яновський, ровесник Валер'яна Підмогильного, зустрів жовтневу революцію “широко відкритими”, захопленими очима... І чому юного Валер'яна в пору революційних бур цікавить душа людини самотньої, самотньої, безпорадної, яка в собі, а не в розтривоженому, переплутаному світі шукає розгадок на вічні, “важкі питання” буття?»

Нові твори В. Підмогильного з'являються на сторінках часописів, а в 1922 році в Харкові виходить його повість «Остап Шаптала». Друга збірка оповідань «Військовий літун» з'являється в Києві 1924 року. Потім письменник доповнить її новими творами й назве «Проблема хліба».

У 1926 році окремим виданням вийшла повість В. Підмогильного «Третя революція» — про селянські повстання через політику правлячої партії, спрямовану на суцільну колективізацію, «розкуркулення» і т. ін. Тогочасна критика сприйняла твір як оспівування Махновщини, автора звинуватили у «фатальній ізольованості від сучасності», «реакційному протиставленні села й міста». Насправді (і це підтверджують твори інших письменників) повсталі селяни вихлюпують назовні сліпу ненависть до міста за віковічні кривди: з міста йдуть усі накази, саме воно, місто, «де жили дідичі», стягувало податки, там лунала чужа мова і там «зникнув викоханий у степах хліб». Митець пропонує мудре вирішення проблеми взаємин села й міста: «Людськість хитається між дикуномством і культурою. А їх треба поєднати, не протиставити!»

— *На вашу думку, у якому стані тепер взаємини села й міста?*

Письменник напружено працює, вчиться у класиків світової та української літератури. Можливо, саме під їхнім впливом на перший план ставить для себе не «людськість», «людство», а конкретну людину.

1927 року В. Підмогильний завершує найбільш відомий свій твір «**Місто**». Навколо роману починають вирувати пристрасті, аж до звинувачення в «антирадянщині».

Автор не змінює свого кредо й продовжує писати в такому ж ключі, створює роман «Невеличка драма» (1930), «Повість без назви», яку не встигає завершити. З великою, як на ті часи, сміливістю, В. Підмогильний показує напружену, тривожну атмосферу періоду «культу особи», коли в суспільстві панує загальна підозрілість, словоблудство, демагогія, жорстокість і беззаконня.

І хмари над головою письменника починають збиратися. У 1934 році В. Підмогильного було заарештовано «як учасника терористичної організації». Виснажливі жорстокі допити закінчуються самообмовою й визнанням усіх гріхів — існуючих та неіснуючих. Митця разом з М. Кулішем, Є. Плужником, Г. Епіком, В. Поліщуком, О. Ковінькою та ін. засуджують до десятирічного ув'язнення й відправляють на Соловки.

Через два роки особлива трійка НКВС переглянула справи «політично неблагонадійних», серед них і В. Підмогильного, і присудила до розстрілу, що тоді ж і було виконано.

— *На вашу думку, чи можна знайти якісь виправдання репресіям тоталітарного режиму? З якою метою вони проводилися?*

Навіть у в'язниці, до останнього, В. Підмогильний працював, писав твори. Про це свідчать листи до дружини Катерини Іванівни, актриси Театру юного глядача, до його матері та сестри. Коли письменника ув'язнили, його синові було шість років. Він так і не дочекався реабілітації батька, хоча б і посмертної. В. Підмогильний відомий не лише як письменник, а і як блискучий перекладач, особливо з французької мови (у дитинстві батько навіть наймав їм із сестрою приватного вчителя). З допомогою митця український читач зміг прилучитися до скарбниці світової літератури — творів Оноре де Бальзака, А. Франса, Гі де Мопассана, Вольтера, Дідро, Доде, Меріме, Г. Флобера, Жуля Верна, В. Гюго та ін.

Мабуть, саме французька класика навчила юного письменника дивитися на людину як на складний світ, у котрому тісно переплелися фізіологічне, емоційне, соціальне. І чи не від них у творах В. Підмогильного розважливість та поміркованість щодо поглядів на дійсність, делікатний скептицизм, іронія, неспішливість у висновках.

В. Підмогильний — найяскравіший представник інтелектуально-психологічної прози 20–30-х років ХХ ст. Його твори гармонійно вписуються в український модерн завдяки винятковій увазі до людської особистості, осягненню природи людини крізь призму різних життєвих обставин і ситуацій, зануренню в найпотаємніші порухи її свідомості й підсвідомості. Саме це підтверджує повнокровність української літератури, її спроможність стати поряд зі світовими зразками.

Героїв оповідань, повістей, романів В. Підмогильного, як і самого автора, хвилюють екзистенційні питання — що є існування людини, у чому його сенс, це сукупність випадковостей, абсурд чи упорядкована довершеність.

Робота зі словником літературознавчих термінів.

Екзистенціалізм (від лат. *exsistentia* — існування) — модерністська течія в європейській літературі, що оформилась на початку 40-х років ХХ ст. і найвиразніше виявила себе у творчості Ж.-П. Сартра, А. Камю. Характерні риси екзистенціалізму — песимізм, заперечення раціонального пізнання і твердження інтуїтивного розуміння реальності. Людське існування (екзистенція) виявляється через турботу, страх, рішучість, совість. Людина осягає екзистенцію в граничних ситуаціях (боротьба, страждання, смерть). Осягаючи своє існування, особистість знаходить свободу, яка є вибором самої себе.

Коментар учителя.

Отже, звернення В. Підмогильного на початку 30-х років ХХ ст. до екзистенційних питань було новаторським не лише для української літератури, а й для світової.

I V. Закріплення знань, умінь та навичок

Творче завдання.

За лекцією та поданим далі фактом змалюйте психологічний портрет В. Підмогильного.

24 травня 1925 року В. Підмогильний у великій залі Всенародної бібліотеки виступив перед представниками літературно-громадських організацій, вузівською молоддю, міською інтелігенцією на диспуті «Шляхи розвитку сучасної літератури»: «Коли б який-небудь товариш “спробував” написати сонату і сказав би, що це гарна соната, бо в неї гарна ідеологія, то ніхто не завагався б йому відповісти, що це музична нісенітниця, і ніхто б тієї сонати не слухав... У нас всякий твір, коли він абсолютно і категорично не відповідає вимогам офіційної ідеології, засуджують незалежно від того, чи гарний він, чи дійсний і чи потрібний».

V. Підбиття підсумків уроку

- Чому ми називаємо В. Підмогильного автором інтелектуально-психологічної прози?
- Які риси індивідуального стилю письменника?
- У чому полягає його новаторство?

Інтерактивна вправа «Мікрофон».

— Мене зацікавило...

VI. Домашнє завдання

Знати біографію письменника (законспектувати), прочитати роман «Місто».

Урок № 41. Валер'ян Підмогильний. Життєвий і творчий шлях.

Валер'ян Підмогильний – активний творець української літератури ХХ ст., автор інтелектуально- психологічної прози, перекладач; поборець ідеалів добра й справедливості. Митець, який «серед свого покоління вирізнявся особливою нещадністю і тверезістю бачення» й намагався реалізувати свої літературні здібності в жанрі детективу, підписуючись псевдонімом Лорд Лістер. Проте незабаром виявилось, що життя буває карколомнішим, ніж походеньки злочинців.

У центрі творів письменника — людина з її універсальними проблемами. Його прозова спадщина гармонійно вписується в український модерн 20-х років ХХ ст., оскільки в ній акцентована увага на людській особистості, досягненні природи людського характеру через призму різних життєвих обставин, спробі зануритися в найпотаємніші порухи людської свідомості й підсвідомості. Саме творчість В. Підмогильного засвідчила спроможність української літератури ввійти в загальноєвропейський контекст і стати цікавою для світової громадськості.

Народився Валер'ян Петрович Підмогильний 2.02.1901 р. в с. Чаплі на Дніпропетровщині в селянській родині. Хлопчик рано залишився без батька. Матір'ю Валер'яна була неосвічена селянка. Після церковнопарафіяльної школи він зміг закінчити лише реальне училище.

Того ж року вступив на математичний факультет Катеринославського університету, згодом перейшов до правничого факультету. Він особливо захоплювався історією, і це захоплення пояснював знайомством з Д. Яворницьким. В. Підмогильний любив розмовляти з ним, бував у музеї, допомагав ученому.

Багато часу приділяв самоосвіті, вивчав іноземні мови, друзі називали його «університетом на дому». Уже в 17 років Підмогильний заявив себе цілком зрілим письменником. У 1919 році в катеринославському журналі «Січ» у № 1, 2 з'являються оповідання «Гайдамака», «Старець», «Баня». А в 1920 р. виходить перша збірка його оповідань «Твори, том І». «Ота тоненька книжечка,— пише В. Шевчук,— у сірій обкладинці й друкowana на поганому папері може по праву вважатися однією з найцікавіших книжок... Тут наявна свіжість письма, небуденність ситуацій, а слово дихає енергією і своєрідним «ароматом» — дебют, кажемо, був багатообіцяючий».

Через матеріальну скруту юнак мусив кинути науку й шукати вчительського хліба спершу в Катеринославі й Павлограді, а потім у Ворзелі під Києвом.

Там, у Ворзелі, він зустріне й свою долю: донька місцевого священика Катерина Червінська стане його дружиною і другом — упродовж тих тринадцяти років, які їм відпущено бути разом, і тоді, коли чорна біда впаде на сім'ю,— летітимуть її тужні листи-сповіді до соловецьких мурів...

Через два роки В. Підмогильний поновлюється в університеті, але й тоді здобути вищу освіту йому не вдалося — мабуть, з тих самих причин.

У Києві письменник працює в книжковій палаті, учителює, згодом він — співробітник видавництва «Книгоспілка», далі переходить на літературну роботу. Недарма проблема хліба є темою цілої низки творів В. Підмогильного, бо автор на собі зазнав матеріальні труднощі, через які не зміг здобути освіти. Саме так — «Проблема хліба» — автор назве й свою найкращу збірку оповідань.

Уже перша книжка письменника «Твори, том І», що вийшла в Катеринославі у 1920 р., викликала зацікавлення, примусила заговорити про себе: актуальна й на сьогодні рецензія «Поет чарів ночі» С. Єфремова (учителя В. Підмогильного), яка дає ключ до розуміння мінорного сприйняття життя молодим автором: В. Підмогильний бачить дійсність такою, якою вона є насправді, він не хоче її прикрашати, але разом з тим і не стає байдужим спостерігачем, а вбирає все у свою душу.

Ім'я В. Підмогильного згодом з'являється на сторінках збірників «Вир революції», «Жовтень» (1921), а через рік виходить у Харкові його повість «Остап Шаптала» в журналі «Шляхи Мистецтва», яку через рік харківське видавництво «Всеукрлітком» випустить окремою книжкою. У 1923 р. на сторінках журналу «Нова громада» з'являється оповідання «Син» — один із найбільш вражаючих в українській літературі творів про голод. Йому судилася особлива популярність: ще за життя письменника оповідання перевидавалося кілька разів. У 1923 р. В. Підмогильний видав його окремою книжкою, яка має лише сорок сторінок, чому, звичайно, причиною аж ніяк не творчий застій. Навпаки: він працює багато й плідно. Але, як згодом зізнається він сам, «умова для друку вдома склалися для мене несприятливо», «офіційні літературні кола виявили до мене надто неприхильне відношення, щоб я міг гадати про видання чогось з своїх творів за їхньою допомогою». Того-таки 1923 р. він береться разом з іншим українським письменником Гео Шкурупієм за переклад статті Льва Троцького «Пролетарська культура й пролетарське мистецтво» для газети «Більшовик».

Друга збірка оповідань «Військовий літун» (1924) В. Підмогильного з'являється в Києві. Пізніше ця збірочка буде доповнена новими творами й вийде під назвою «Проблема хліба». У 1926 р. окремим виданням побачив світ твір «Третя революція». Цією повістю, як слушно відзначає В. Мельник,

письменник «художньо заповнює ту сторінку національної історії, до якої не вельми охоче зверталися в ту пору... не кажучи про наступні часи. Бо то складні стосунки українського села з містом внаслідок недалекоглядної політики наших перших урядів у аграрному питанні». Мова йде про трагедію селянства, зумовлену пришвидшеним переведенням до колективного господарювання на землі, коли на переважній більшості поміщицьких земель утворювались комуни й радгоспи. Селяни, які жили мрією про землю, похитнулися в довірі до нової влади, виступили проти неї. Це явище учасники самих подій назвали «третьою революцією». Свого часу повість В. Підмогильного було сприйнято як апологетику махновщини, автора звинуватили у «фатальній ізольованості від сучасності», «реакційному протиставленні села й міста», і це гірке звинувачення помандрувало з книжки в книжку.

На селянську тематику на той час писали, окрім В. Підмогильного, Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, І. Сенченко, М. Івченко. Усі вони кожен по-своєму зображали трагедію народу, відірваного від землі, трагедію загострених взаємин міста й села. У повісті В. Підмогильного місто стає знаковим місцем, у якому сходяться всі кривди: з нього йдуть усі накази, саме туди, у місто, «де жили дідичі», возилися податки, там лунала чужа мова і там «зникав викоханий у степах хліб». Письменника мучить проблема «село — місто», але розв'язання її, як уважає він, можливе, і саме устами своїх героїв він проголошує мудрий вихід, до якого за сприятливих обставин мають дорости взаємини села й міста: «Людськість хитається між дикунством і культурою. А їх треба поєднати, не протиставити!».

Благодатним для В. Підмогильного було спілкування з друзями по перу — членами літературної організації «Ланка», яка пізніше стала називатися «Марсом» (Майстерня революційного слова), до якої входили такі талановиті письменники, як Є. Плужник, Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, М. Галіч. «1925 року в Києві,— пише сам В. Підмогильний,— я був членом літорганізації «Ланка», а в 1926 році — в організації «Марс». Від того часу я ні в яких літературних організаціях не перебував... ».

20-ті роки ХХ ст. в українській культурі справедливо називають «червоним Ренесансом». То був час піднесення й відродження. Переповненими були зали театрів, виставки й вернісажі, літературні вечори, на яких відбувалися плідні дискусії та суперечки. Впроваджувалися нові ідеї, пошуки й відкриття імен, серед яких такі, як режисер Лесь Курбас, художник Михайло Бойчук, поет Євген Плужник! Виникли десятки літературно-мистецьких угруповань.

Не міг залишатися осторонь і Валер'ян Підмогильний, який був у той час на редакційно-видавничій роботі у видавництвах «Рух», ДВУ (Державне видавництво України), «Книгоспілка», у журналі «Життя й Революція», повсякдень обертався в середовищі літературному. Але до згаданої літературної групи «Ланка» одразу було приколото ярлик «попутництва», і це чорне тавро

існувало ще до недавнього часу. МАРС ставить своїм завданням боротьбу з графоманством і зарозумілістю в літературі. Як згадує Юрій Смолич, «був Підмогильний якраз найдіяльніший і найенергійніший організатор згаданої «Ланки» (пізніше й МАРСу)...».

Діяльним й енергійним письменник залишається і в літературній творчості. Його оповідання друкують журнали «Нова Громада», «Червоний Шлях», «Життя й Революція». Одна за одною виходять і книжки: «Військовий літун» (1924), «Третя революція» (1926), «Проблема хліба» (1927), «Місто» (1928, 1929). 1930 р. журнал «Життя й Революція» публікує другий його роман — «Невеличка драма». Окремого видання цей твір уже не дочекався.

За деякими відомостями, 1928 р. Валер'ян Підмогильний їде за кордон — до Парижа, Берліна й Праги; якихось подорожніх нарисів ця мандрівка не залишила.

У час літературних доносів, розгнужданої сполітизованої критики, твори В. Підмогильного здебільшого громилися й паплюжилися.

На жаль, таких оцінок не бракувало. Ґрунт для повальних репресій 30-х рр. закладали ще в роках 20-х. Ті оцінки-вироки, зрештою, зробили своє: арешт — суд — вирок — Соловки — новий вирок — розстріл... Дорога на Голгофу.

1930 р. В. Підмогильного викидають з редакції журналу «Життя й Революція». З журналів і видавництв викидають його твори. На початку 30-х рр. почалися репресії проти української інтелігенції. Заарештували Леся Курбаса, Григорія Косинку, Миколу Зорова, Дмитра Фальківського та ін., передчуваючи наближення біди, застрелився Микола Хвильовий.

1932 р. письменник з родиною (дружиною й чотирирічним сином Романом) перебирається з Києва до Харкова. Мовби передчуваючи, що час уже пішов не на роки — на дні, працює, працює... Переважно над перекладами. Щоправда, 27 червня 1933 р. «Літературна газета» (нинішня «Літературна Україна») друкує його оповідання «З життя Будинку». Чи був у тому якийсь намір, чи не догледіло «всевидящее око», але то була остання зустріч із читачем за життя. Бо «Повість без назви», яку В. Підмогильний так і не встиг закінчити, журнал «Вітчизна» надрукує більш ніж через півстоліття.

Переїзд до Харкова не порятував: од сталінського свавілля сховку не було.

Невдовзі після вбивства Кірова 8 грудня 1934 р. В. Підмогильного заарештовують як учасника терористичної організації.

Таких організацій було «викрито» десятки в різних кутках країни, і серед «терористів» опинилися і Є. Плужник, і М. Куліш, і Г. Епик, і В. Поліщук, і Г. Майфет, і М. Зеров, і багато інших.

В. Підмогильний потрапляє на Голгофу ХХ століття — Соловки, але й там продовжує плідно працювати, у чому нас переконують листи письменника до дружини, матері та сестри. У листах є згадка про твори, над якими В. Підмогильний працював у тюрмі («Наташа і Маша», «Осінь 1929»), які так і не побачив читач. Письменник мав задум створити ще вісім оповідань, але написав тільки одне.

Сталінська куля таки наздогнала В. Підмогильного. Його останній лист із Соловків датовано 2 червня 1937 р. Відтоді сліди загубилися. Донедавна вважали (така була офіційна версія), що Валер'ян Підмогильний помер 1941 року. Насправді це трапилось на чотири роки раніше. У той час політичні справи переглядали сумнозвісні сталінські «трійки». Не оминули і його справи. Зовсім недавно вдалось з'ясувати, що справжня дата смерті письменника — не 19 грудня 1941 року, як то було офіційно повідомлено в рік реабілітації В. Підмогильного (1956), а 3 листопада 1937 року.

Твори В. Підмогильного й тепер зворушують, зацікавлюють, спонукають до роздумів про життя в цьому химерному й жорстокому світі. Письменник тонко відчував час, у якому жив, але не поділяв тодішньої ідеології. Своєю творчістю він допомагав людині пізнати саму себе, свою малість і силу, а це не збігалось з морально-етичними принципами тоталітарного режиму, який і розправився з В. Підмогильним особливо жорстоко: арешт 1934 р., одиночка на Соловках, розстріл 1937 р.